

Елена Налбантова

“СЪЗВЕЗДИЕ БЛЪСКОВ”, ИЛИ КЪМ ТИПОЛОГИЯТА НА ПРЕВОДА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Първите книги на Илия Блъсков поставят непосредствено обусловения от еволюцията на литературното съзнание въпрос за отношението към чуждия текст в писателската практика на възрожденските книжовници. Изследвачите на Ил.-Блъсковото творчество отдавна дискутират недоразуменията около авторството на повестта “Изгубена Станка”¹. Подобни проблеми възникват и при някои от неговите преводни издания. Излязлата през 1856 г. книга “Десет заповеди божи” носи уточнението “преведено от Илия Райковича и печатано с иждивлението отца его”, но по-късно Райко Блъсков твърди, че този превод е между първите “приготвени” от него книжки². В спомена “Как станах писател” Ил. Блъсков също е категоричен: “Моите първи издания бяха “Тълкувание на десетте божи заповеди”...”³.

Въпреки противоречието вероятно и двамата казват истината, но тя е различна от днешната представа за авторско право над текста. Известна светлина по въпроса би могло да хвърли вглеждането в историята на появяване на втория Ил.-Блъсков превод — книгата “Живот на Св. Ив. Предтеча и Св. И. Богоносца” (1863).

Изборът на житията вероятно е продиктуван от две обстоятелства — Игнатий Богоносец е патрон на овчарите, каквито са почти всички жители на Долната шуменска махала, бащи на учениците, които Ил. Блъсков обучава от 1860 г. Като издава житието, книжовникът отговаря на потребностите на една конкретна аудитория. Този, уточнен от Ив. Богданов факт, бе натоварен с важна информация за социално обусловеното развитие на възрожденската книжнина. От друга страна, началото на 60-те години е времето, когато Райко Блъсков започва редактирането на своите религиозно-проповеднически списания. Една от техните цели е да популяризират “жития на ония светци, които се празнуват през годината и които заслужават повече вниманието на християнския свят”⁴. Паметта на Игнатий Богоносец и на Йоан Кръстител (Предтеча) се празнува в началото на годината. Работата по превода на януарските жития книжовниците Райко, Илия и Димитър Блъскови продължават, като отначало ги публикуват в сп. “Духовни книжки”, а през 1867 г. бащата ги издава в книга. Единствено неуспехът на разпространяването осуетява появата и на следващите томове на

тази поредица, макар че през есента на 1869 г. Р. Блъсков обявява предстоящо, но неосъществено излизане на “Жития святих за месец февруарий”⁵.

Наблюденията над отделните текстове в книгата “жития святих за месец януари” рисуват следната картина. В една част от случаите на читателите се предлага завършен в лексикално отношение превод. При други текстове изобилствуват поставени в скоби уточнения за смисъла на много думи от “високата”, небитова лексика. Има и няколко жития, снабдени с подробни забележки от “преводителя”, свързващи конкретни места в текста с българската история или със съвременността. Тъй като трите подхода са обособени в различни жития и дори в различни части на книгата, би могло да се допусне, че става дума за работа на трима преводачи.

От автобиографията на Р. Блъсков и от спомени на други съвременници⁶ е известно, че при комплектуването на сп. “Духовни книжки” по-голямата част от неподписаните материали са подготвени не от бащата-редактор, а от сина Димитър Блъсков. Както твърди Ив. Богданов, който пише очерка си за Ил. Блъсков и според “лични сведения, добити чрез разпит на чадата и близките на писателя”, “дядо Рашко Блъсков обичал да се ползува от литературните трудове на своите синове”⁷.

Приведените факти ни изправят пред едно забележително и, струва ми се, уникално в новата ни културна история явление, което напомня средновековната книжовна традиция на организиране на скрипториуми и преводачески кръгове. Тримата просветители Блъскови създават своеобразна творческа корпорация, което ги освобождава от задължението да спазват преводаческите права над един или друг от изброените текстове. Идеите за издаването на тези книги вероятно са се раждали от общите им интереси, а бащата, който поне в началните им стъпки на интелегенти, е бил и техен духовен наставник, си е позволявал да се намесва в работата на синовете си. Това още повече усложнява картината на отделните преводачески усилия. И като недвусмислена алюзия с предходен тип книжовна практика и отношение към писания текст идва реплика-клише на Р. Блъсков в края на предисловието към “Жития святих...”: “Но, читателю драгий, ако ли срещнеш нейде си някоя погрешка, или от писането, или от печатането, поправяй без мъмрене, като си наумяваш, че нищо на тоя свят няма без погрешка...” (с. XII). Този фрагмент почти дословно повтаря една позната на книжнината ни от предходните векове финална формула, която утвърждава представата за книгата като общо дело.

Осъзнаването на проблема за авторската принадлежност и права над текста е етап в развитието на естетическото съзнание, който се появява “заедно със секуларизацията, пораждаща формиране на личностното начало в сферата на индивидуалната трактовка на общите идеи”⁸. За масовия реципиент през Възраждането, чието естетическо съзнание е изградено от представите, че фолклорът е колективен продукт, а религиозният текст има трансцендентен генезис,

по същество е без значение кому принадлежи едно или друго произведение. Стойността на творбата се определя не от името на автора, а от актуалността на тематиката. Позицията на образованите читатели пък е в зависимост от естетическата им компетентност и — важно е да се отбележи — от спецификата на жанра.

При преводи на поезия най-често се проявява пълна свобода на използване на източниците, като не се посочва авторът на преведения текст, нито пък се уточнява, че предлаганото стихотворение е преводно. Тази практика е типична включително за творци като П. Р. Славейков и Л. Каравелов, които възприемат чуждата тематична, стилова и жанрова традиция като общо достойние, което се вписва в личното им творчество.

Не така стои въпросът с отношението към народната песен. Противопоставянето литература/фолклор, което е значещо за времето противопоставяне в рамките на мерената реч, прави непrestiжни текстове, звучащи сходно с народнопесенната традиция. Вероятно това е причината П. Р. Славейков да не постави името си под едно така изящно, но и толкова спорно произведение като “Изворът на Белоногата”⁹.

В прозата се осъществяват аналогични процеси. Известно е, че концепцията за принципите на превода се променя заедно с промяната и развитието на литературната естетика. През Възраждането би могло да се говори за един първи просвещенски етап¹⁰, при който основният принцип е компилацията, или, както обикновено уточняват преводачите, “собрах и наредих”. Този процес е регулиран от разбиранията на книжовника за утилитарно-приложните функции на литературата и се отразява не само върху подбора и акцентите при превода, но и върху обработката на езика с цел да се пише, “просто, щото всякий да разбира” (П. Берон). Предпочитанието към този преводачески подход е подхранвано както от наследената традиция на екзегетическо представяне на заварените в културата текстове, така и от новите просвещенски идеи, залагащи върху преобразователната сила на словото и знанието. В този случай отношението към чуждия текст има публицистичен характер, допускащ съучастие на преводача-компилятор при оформянето на текста с цел да се интегрират чужди идеи в културата на реципиента.

Такъв характер има работата на Р. Блъсков при подготовката на “Нов български буквар...” (1856). Компилаторът е използвал различни гръцки учебници, като не навсякъде е заемал буквално, а е реструктурирал чуждите текстове чрез обединяването на материала, замяна на диалогичната с монологична форма, внасяне на допълнителни сведения, свързани с България¹¹.

Тези принципи на боравене с чуждия текст се проявяват и в отношението на Р. Блъсков към създаденото от неговите синове. Например при издаването на “Десет заповеди божии” (първата книжовна проява на Илия Блъсков) вероятно именно бащата е вметнал една отклоняваща се от преведения текст, но

вносяща актуален тон бележка към Втора заповед¹². Основание да допусна, че този фрагмент е допълнително прибавен от Р. Блъсков върху приготвения за печат ръкопис на сина му, ми дава открито демонстрираното напрежение при търсене на синоними от по-високия пласт на речта — една особеност, нехарактерна за останалата част на превода, но специфична за езиковата практика на бащата по това време.

Вероятно подобен е и случаят с ръкописа на “Изгубена Станка”, за чието авторство претендират и бащата, и синът. Възможно е, след като е получил ръкописа на повестта за отпечатване, Р. Блъсков да е осъществил някаква намеса, но наблюденията върху принципите, на които се гради моделът на света в творбата, показват идентичност с принципите на “Злочеста Кръстинка” — едно произведение, което безспорно принадлежи на Ил.-Блъсковото перо¹³.

Характер на “външно побългаряване” (А. Алексиева) има намесата на Р. Блъсков при предаване на български език на текстовете, събрани в книгата “Три повести за децата християнски” (1860). Според наблюденията на А. Алексиева “в българския превод няма много отклонения от гръцкия вариант”. Нейният анализ коригира твърдението на Н. Андреева - Попова, която поради “непознаването на гръцкия вариант, от който е превеждал Р. Блъсков”, “приписва на нашия преводач някои нововъведения..., извършени от гръцкия” (А.А., с. 179—180). Намесата на Р. Блъсков е сведена предимно до побългаряване на имената на героите и до придаване на българско звучене на топонимите. Това е един по-обхванат превод, който включва не само прехвърлянето на чуждия текст на български език, но и всички компоненти на лексиката. Явлението бележи отделен етап в развитието на преводаческата концепция през Възраждането¹⁴. При него за нормално се възприема калкирането или адаптирането към българската именна система не само на собствени имена и географски обекти. Този “превод” се разпростира и върху други реалии, които функционално могат да се приравнят към личните имена като роднински названия, парични единици, епоними, титли и под¹⁵. Като практика той се открива не само в работите на Р. Блъсков, но и при П. Р. Славейков, П. Кисимов и много други преводачи. От днешна гледна точка този “тотален” превод се осмисля като комичен, но по своята същност той отвежда към реликтите на митологическия тип мислене, които са присъщи и на детското съзнание, а вероятно и на всеки ранен период на оформяне на нов тип мислене и възприемане на света, какъвто е и Възраждането. При разглежданото явление се активизират онези елементи в хетерогенното човешко съзнание, които пазят реликтите на митологическия семиозис и допускат, че новото лексикално състояние на текста предполага и съответстващо собствено име.

Ил. Блъсков също прибегва до този похват в отделни случаи и извежда характеристиката на героите в техните имена (напр. в преводния разказ “Две сестри. Добра и Грозданка”). Тук, разбира се, става дума не за отъждествяване

на назования обект с неговото име, а за използване на възможностите на метафоричната номинация, при която собственото име носи информация от втори ред и се вписва в рамките на поетика, която разчита на откритото обвързване между сюжет и поука, но и се опитва със средствата на лиричното начало да преодолее дидактизма и да сроди разказа с иносказанието, да представи в образи житейската философия на своя създател.

Следващият етап в развитието на преводаческата концепция през Българското възрождане А. Алексиева описва като “постепенно отдалечаване... от принципите на буквализма ...и преминаване изцяло към ... свободния превод” (А. А., с. 254). Този процес има закономерен характер. Той илюстрира обновлението на българската култура чрез усвояването на нови идеи, сюжети, герои и на нов тип условност. В рамките на книжнината се поражда свободно отношение към чуждата творба, която бива възприемана като илюстрация на определени идеи. Изграждащата се ценностна подвижност на творещия индивид, която е резултат от разрушаването на затворените културни пространства на фолклора и религията, позволява игрово отношение към чуждия текст. Допирът с него вече е и на равнището на общуването, и на равнището на пресътворяването. Именно този момент го превръща в незаменимо средство за развитие на книжнината чрез културно приобщаване. В резултат се достига до усвояване на законите за художествена реализация на най-важната идеологическа задача на Възраждането — откриването на националната идентичност на българина чрез въплъщаване в естетически факти на неговия бит, на етническото му землище, на основните типове социално поведение, което той осъществява през епохата.

Такава манипулация с три разказа на френската писателка М. Л. дьо Бомон извършва и Ил. Блъсков. Макар преводите да са публикувани след авторския му дебют с повестта “Изгубена Станка” и той, и изследвачите му¹⁶ са единодушни, че те са направени преди времето на писане на повестта и са един междинен етап на преход от религиозните преводи към самостоятелно творчество.

Още в първия разказ — “Азаил и неблагодарний селянин” — Ил. Блъсков прави редица добавки към преведения текст. Най-напред това са допълнителни подробности, свързани с битието на героя — като съхранява единствения му според гръцкия вариант поминък (риболова), преводачът го снабдява с осигурено препитание (от овцете, които отглежда, и нивата, която обработва), със здрав и добре подреден дом и със съпруга. Така, като се отклонява от преведената творба, адаптаторът разполага героя си в едно жизнено пространство, което се отличава с подреденост и хармоничност и чиито параметри отвеждат към света на положителните герои, които впоследствие ще бъдат създадени в “Изгубена Станка” и в другите оригинални повести — света на равновесието, на реда и безконфликтността.

Друга съществена добавка е свързана с разгръщането на хронологията на

разказа чрез въвеждането на “задължителния” за повестите на Ил. Блъсков биографичен поток на времето. Във връзка с това са настъпили изменения и в мотивацията на действията на героите, като за разлика от гръцкия текст в Блъсковия е преодоляна фрагментарността на разказа, отделните епизоди са навързани в причинно-следствена връзка, демонстрирана е необходимостта художественото време да е линейно и неразкъсано.

В образа на “неблагодарния селянин” Ил. Блъсков е добавил елементи, които по-късно ще станат централни при характеристиката на героите му, но-сещи разруха и нещастия в патриархалния свят, като на първо място това е недоволството от селския живот, изпълнен според селянина с “трудовете и мъки”, и непреодолимият ламтеж към живота в града — “по-добре един ден да живея, четъй да живея каквото в града” (с. 13). Този ламтеж, както и необузданата му алчност, биват санкционирани “свише” и служат за откриване смисъла на живота в скромното селско съществуване — мотиви, които ще определят съдбата на героите в не една повест или разказ, написани от Ил. Блъсков през следващите десетилетия, като се започне със “Злочеста Кръстинка” и се стигне до “Донка Хубавица” и “Пенчю”.

Подобен характер имат и промените в останалите два превода.

Изискванията, които Ил. Блъсков се стреми да удовлетвори чрез тези адаптации, са разположени между два полюса. От една страна, стои уточнението-мото и към трите: “Чрез прочитанието на подобни книжки да подбужда любопитството на народа към по-други списания”. От друга — признанието му в писмо, вероятно до Ст. Минчев, който го анкетира около 1908 г.: “Аз съм много изменил Рада, за да погадя тогавашните жени за клюкарството,..., “Азаил” преведох за наставление на неблагодарните, а “Две сестри” за гордостта на момите с хубостта им”¹⁷. Между двете декларации лежи период от около четиридесет години и промяната, която те фиксират в отношението към художественото слово, се потвърждава и от редица други изяви на писателя Ил. Блъсков. Като потенциал обаче тези два нюанса са свойствени на интересуващите ни три превода-адаптации.

Морално-дидактичните цели, преследвани с популяризирането на тези разкази, проличават при уточняване на недъзите, които преводачът се стреми да изправи. От друга страна, мотото афишира като амбиция издигане нивото на естетическата чувствителност на читателя. Ил. Блъсков допуска, че подходящи за това са именно произведенията на Бомон. В тях са вплетени популярни фолклорни и религиозни мотиви, познати сюжетни ходове, герои — варианти на познати инварианти (добродетели или пороци). Тези елементи пазят връзката си с естетиката на тъждеството, но усилията на текста са насочени към изграждането на образа на човека от модерните времена — личност със свой свят и свои собствени амбиции. Така чрез “продължаването-отместване” (А. Къосев) на традицията Ил. Блъсков внимателно гради читателския кръг, способен да

възприеме “по-други списания”. Резултатът проличава няколко години по-късно при набирането на спомоществатели за “Кудкудачка или разни морални стихове и приказки” от Кр. Пишурка. Една част от абонатите са от селищата, в които са учителствували Р. и Ил. Блъскови. Констатирайки този факт, Д. Леков е категоричен, че “формирането на литературния вкус в определени региони е свързано и с ролята на определен тип книжовници, които като педагози и писатели участвуват непосредствено в изграждането му”¹⁸.

По-нататъшното движение в преводаческата концепция на възрожденските книжовници свидетелствува за еволюцията по посока на един тип превод, който по аналогия¹⁷ можем да наречем романтичен. Той е осъществен например от Елена Мутева при превода ѝ на “Райна, българска княгиня”²⁰ и от Л. Каравелов — на разказите на М. Вовчок. “Каравелов — обобщава тази практика Д. Леков — не допуска волности, “прекрояване” на оригиналните творби... У него се забелязва нещо друго — съзнателен стремеж да се “подменят” отсенки в националния дух, в бита и обстановката”²¹. В отзивите за работата на българските книжовници обаче Л. Каравелов защитава принципите на т. нар. реалистичен превод. Те биват осъществявани още в началото на 50-те години от Й. Груев, но в обект на литературнокритическо описание се превръщат едва в някои от текстовете на П. Р. Славейков, Н. Бончев и Л. Каравелов. От книжовниците Блъскови единствен Димитър се стреми да прилага тези принципи в работата си над италианската повест “Беатриче Ченчи”.

Ил. Блъсков, който след публикуването на трите разказа на Бомон се заема със създаването на оригинални творби, се връща към преводаческата практика едва след Освобождението. В своите популярни издания той включва над двадесет преводни разказа, почерпани от сръбската и руската литература. Като, от една страна, се съобразява с вече утвърждащата се практика на задължително посочване името на автора, чието произведение се представя, Ил. Блъсков по същество не се отказва от намесата в чуждия текст. Според Н. Димков при него може да се говори за три типа отношение: “Използуването на една идея и развиването ѝ в по-голямо произведение, т. е. създаване на почти нова творба”, побългаряване и превод²². Логиката на тази практика до голяма степен произтича от избора на аудитория на преводите — те са включени в непериодично издаваните от Ил. Блъсков сборници, наречени “Ред съвременни книжки за прочит на всекиго” и ориентирани към “средната и долна маса от народа” (Ил. Блъсков), т. е. изпълняващи функциите на “народна литература”, на “популярно четиво”. Естествено е в художествените мерки, в които се вписват включените в тях произведения, да са различни от художествените мерки на книжнината, претендираща за елитарност.

Що се отнася до авторския дял при създаването на повестта “Изгубена Станка” и на религиозните преводи, за които стана дума в началото, към неговото уточняване Ил. Блъсков пристъпва едва през 80-те години на XIX в., кога-

то в българската култура въпросът за принадлежността на текста и за литературната кражба става актуален.

БЕЛЕЖКИ

¹ Преглед на различните становища може да се види в: **П. Парашкевов**. Незагълхнали проблеми в един загълхнал литературен спор от Възраждането. — Език и литература, 1985, № 2, с. 75—78.

² **Р. Блъсков**. Автобиография. — В: Автобиографии. Ат. Иванов, Р. Ил. Блъсков, Ю. Ненов. С., 1979, с. 82—83.

³ **Ил. Блъсков**. Спомени. С., 1976, с. 73.

⁴ Духовни книжки, II, бр. 1.

⁵ Отечество, I, бр. 15 от 31 окт. 1869 г.

⁶ ДА — Варна, Ф. 76 к, оп. I, а.е. 26. Спомени на иконом Ив. К. Радов.

⁷ **Ив. Богданов**. Илия Р. Блъсков (1839—1913) — народен просветител и писател. С., 1940, с. 70, с. 54.

⁸ **А. В. Липатов**. Критерии оригиналности и литературные связи. — В: Литературные связи и литературный процесс. М., 1986, с. 167.

⁹ Срв. **Ив. Радев**. За фолклорното начало в “Изворът на Белоногата”. — Българска възрожденска литература, С., 1980.

¹⁰ Последователността в развитието на преводаческата концепция в прозата, която си позволявам да очертая в следващите страници, е типологическа, а не хронологическа. Отделните етапи при различните книжовници съвпадат по време, а някои превадачи не минават през всички.

¹¹ Наблюденията си над принципите, които Р. и Ил. Блъсков прилагат при преводите си от гръцки, правя, като използвам резултатите от изследването на А. Алексиева “Преводната проза от гръцки през Възраждането”, С., 1987.

¹² “Аз съм видял по Българско много, и в свещенически (попските) домове, стена пред иконите (светиците) поръсена и намокрена с кръв: зашто коги приносят наречената за дома жертва (която тии наричат курбан), заколват агнеца в къщи пред иконите и гледат какво ще са изобрази (напише) от кръвта! А някои пък, съвсем прости и заблуждени попове, ходят сами при врачки да си баят на децата и да им врачуват за нешто!!!”

¹³ За модела на света в прозата на Ил. Блъсков вж.: **Е. Налбантова**. Мястото на “Злочеста Кръстиянка” в еволюцията на Илия Блъсков като белетрист — Литературна мисъл, 1990, № 1.

¹⁴ А. Алексиева го определя като “първи” (което, струва ми се, е съмнително) и като “количествен”. Цит. съч., с. 253.

¹⁵ Примери от превода на Р. Блъсков: Ефросина — Славка, Родуса — Радка, р. Рейн — р. Дунав, драхма — петак, гърци — българци, архонт — господин и пр.

¹⁶ **Ил. Блъсков**. Спомени, с. 73; **Ив. Богданов**. Илия Р. Блъсков..., с. 27; **Ил. Конев**. Илия Блъсков. Живот и дело. С., 1969, с. 67.

¹⁷ Ст. Минчев. Из историята на българския роман. I. Опит за литературно-исторически наблюдения върху развитието на романа през XIX в. до Освободителната война — 1877 год. С., 1908, с. 21.

¹⁸ Д. Леков. Литература. Общество. Култура. С., 1982, с. 163—164.

¹⁹ Предлагам този термин по аналогия с определението реалистичен превод, въведено в научна употреба през 1953 г. от Г. Гачечиладзе и възприето в българската преводаческа терминология.

²⁰ Л. Минкова. Повестта на А. Ф. Велтман "Райна, королева българская" в преводната литература на Българското възраждане и в историята на превода в България. — Литературна мисъл, 1989, № 1.

²¹ Д. Леков. Писател — творба — възприемател през Българското възраждане. С., 1988, с. 204.

²² Н. Димков. Ил. Р. Блъсков и сръбската литература. — В: Наука и общество. Сборник в памет на акад. Е. Георгиев. С., 1986, с. 108.